

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ.”

***IMAGINEA TĂTARILOR ÎN CRONISTICA
ROMÂNEASCĂ A SECOLELOR XV-XVIII***
Rezumatul tezei de doctorat

Coordonator științific:

Prof. Univ. Dr. Tasin GEMIL

Doctorand:

FODOR A. Laura-Adina

Cluj-Napoca,

2013

CUPRINS

INTRODUCERE.....	4
Capitolul I. ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI ȘI METODOLOGIA	12
I.1. Istoriografia problemei	12
I.2. Metodologia	25
Capitolul al II-lea. STATUTUL HANATULUI CRIMEEI ȘI A ȚĂRILOR ROMÂNE SUB SUZERANITATEA OTOMANĂ.....	28
I.1. Statutul juridic	28
I.2. Hanatul Crimeei și rolul său în Imperiul otoman	30
I.3. Tributul plătit de țările române	33
I.4. Politica externă a hanatului crimeean și a țărilor române.....	36
Capitolul al III-lea. IMAGINEA TĂTARILOR ÎN CRONICILE ROMÂNEȘTI DE LA ȘTEFAN CEL MARE LA DIMITRIE CANTEMIR.....	39
IV.1. Prezentarea generală a cronicilor	40
IV.2. Cronicile moldovenești ale celor patru secole	44
IV.2.1. Primele scrieri despre istoria românilor din principatul moldovean.....	44
IV.2.2. Literatura moldoveanescă a secolelor XVII-XVIII. Portrete tătare amănunțite la umaniștii moldoveni. Ureche, Costin și Neculce.....	48
IV.2.3. Alte cronicile relevante pentru marcarea prezenței tătare pe teritoriul celor trei țări românești	58
IV.3. Cronicile muntene ale secolelor XVII-XVIII	61
III.4. <i>Haereticis non adhibenda fides</i> . Tătarii în cronicile transilvănene ale secolelor XVII-XVIII.....	75
III.5 Tătarii în viziunea și opera cantemiriană	90
III.5.1. Interacțiunea moldo-tătară din perspectiva cantemiriană: tătari crimeeni, nogai și lipcani	93
III.5.2. <i>Mal kop, algan djiok</i> . Reflecții tătare fragmentate în opera prințului moldav.....	109
III.5.3. Genealogia tătară cantemiriană	112
CAPITOLUL al IV-lea. DIALECTICA SINELUI ÎN CONTRAST CU CELĂLALT. (DE)CONSTRUCȚIA UNEI IMAGINI.....	122
IV.1. Dialectica sinelui în contrast cu celălalt.....	122

IV.2. Auto-reprezentarea în cronistica românească și imaginea celuilalt ca „neam silnic ce iaste și nestăpănit”.....	131
IV.3. Ceilalți. Etnotipuri și prototipuri. De la „văcarii epași” la „boi moldoveni”.....	132
IV.4. Tătarii unitate inseparabilă a elementului otoman	139
IV.4.1. Imaginea otomanului în cronistica românească.....	139
IV.4.2. Trăsăturile atribuite amândurora și deosebiri sesizate de cronicari	141
IV.5. Portrete tătărești	143
IV.5.1. Prosopografia, trăsături fizice ale tătarilor.....	145
IV.5.2. Portrete morale.....	146
IV.6. Factori determinanți de stigmatizare.....	152
Capitolul al V-lea.TĂTARII EVULUI MEDIU TÂRZIU ÎN MEMORIILE ȘI MEMORIA COLECTIVĂ DIN TRANSILVANIA.....	165
V.1. Memorii de prizonierat.....	166
V.2. Studiu de caz. Memoria colectivă transilvană la Sic, după ultima invazie tătară din 1717	169
CONCLUZII.....	188
ABREVIERI.....	192
ANEXE.....	194
BIBLIOGRAFIE.....	213

REZUMAT

Proclamându-i în secolul al XIII-lea pedeapsa divină pentru păcătoși, „amvoanele tuturor bisericilor au devenit adevărate centre de propagandă anti-tătară, efectele acestei acțiuni sistematice de publicitate negativă fiind resimțite și astăzi de tătari”¹. Această imagine de teroare pe care au inspirat-o și pe care biserica creștină, cu precădere cea catolică, a amplificat-o, a fost adoptată și păstrată de-a lungul secolelor, fiind prezentă și în sursele istoriografice ale secolului al XVIII-lea, chiar dacă nu mai era vorba de aceeași invadatori cu care avuseseră de-a face cruciații. În urma dezintegrării Hoardei de Aur în secolul al XV-lea, tătarii din Hanatul Crimeei rămân cei care vor continua faima predecesorilor până în 1783, când statul lor este dizolvat prin incorporarea sa în Imperiul țarist. De acești tătari se va preocupa cu precădere teza intitulată „*Imaginea tătarilor în cronicistica românească a secolelor XV-XVIII*”. Teza își propune să prezinte să analizeze și sintetizeze modul în care tătarii, popor celebru al Evului Mediu, sunt reflectați în cronicile țărilor române ale secolelor XV-XVIII. Alegerea acestui subiect ca temă de cercetare se justifică prin absența unei astfel de lucrări în literatura științifică din România, cercetarea tătarilor, minoritate încă destul de importantă din punct de vedere demografic în România de astăzi, nu a constituit până în prezent subiectul unei cercetări a reprezentării alterității, a imaginii „celuilalt”.

Studiile de turcologie au dobândit un tot mai mare interes în scrierile istorice europene, iar mai apoi în cele românești, încă de la începutul expansiunii Imperiului Otoman din secolul al XV-lea. Totuși, acestea se concentrau cu precădere pe încercarea de a prezenta și înțelege Imperiul Otoman, privit ca adversarul cel mai de temut al lumii creștine, creând un front comun al acesteia din urmă în fața cuceririlor lumii păgâne și implicit imprimând un suflu antiotoman continental². În aceste lucrări, tătarii au fost considerați doar ca parte a lumii turcice și, în genere, priviți ca instrumente ale Imperiului Otoman de retaliere sau inducere a sentimentului de teamă, fiind arareori considerați independent de restul popoarelor turcice. Deși de-a lungul secolelor al XIX-lea și al XX-lea au existat nenumărate lucrări istoriografice care s-au preocupat de Hoarda de Aur și Hanatul Crimeei, niciodată până acum nu a fost analizat impactul lor asupra memoriei

¹ Tahsin Gemil, “The Issue of Tatars’ Ethnogenesis”, în Tahsin Gemil (coord.), *Tătarii în istorie și în lume*, Editura Kriterion, București, 2003, p. 32;

² Călin Felezeu, *Imaginea otomanului și a civilizației otomane în cultura românească*, Editura Bybliotek, Cluj-Napoca, 2013, p. 15.

colective românești. Tema aleasă are și o motivație secundară determinată de nevoia de a înțelege prin incursiunea în imagologia istorică interesul crescând pentru națiunile minoritare și integrarea lor comunitară, permițând totodată păstrarea identității. Deși izvoarele epocii nu par să înregistreze conflicte interetnice între autohtoni și tătarii așezați pe teritoriul țărilor românești, este interesant de urmărit procesul de intergrare a acestora.

Structurată în cinci capitole, teza pornește de la prezentarea generală a relațiilor istorice între Hanatul Crimeei și cele trei țări românești: Transilvania, Moldova și Țara Românească, în perioada cronologică limitată la cele peste trei secole de existență ale Hanatului Crimeei (1441-1783). Primul capitol, ***Istoriografia și metodologia***, este dedicat expunerii studiilor istoriografice existente care se apleacă asupra tătarilor, a Hanatului Crimeei, ca parte integrantă a studiilor otomane sau considerate independent, precum și a imaginii alterității în cultura românească. Vom reda aici și lucrările cele mai semnificative pe plan occidental, lucrări la care se aliniază publicațiile istorice românești. În a doua jumătate a acestui capitol, vom expune conceptele metodologice și tehnicile folosite în crearea prezentei lucrări, concepte care țin de domeniul istoriografiei, al imagologiei istorice, al sociologiei sau psihologiei sociale. Am operat cu acestea mai ales pentru capitolele al patrulea și al cincilea, capitole care alcătuiesc partea cea mai consistentă a studiului nostru.

Al doilea capitol, ***Statutul Hanatului Crimeei și al țărilor române sub suzeranitatea otomană***, prezintă succint statutul juridic al Hanatului Crimeei în raport cu țările române, relațiile de natură politică și economică care vor influența relațiile dintre aceste entități statale aflate în perioade diferite sub suzeranitate otomană. Lucrărilor istoriografice românești pe această problemă le-am alăturat scrierile occidentale, îndeosebi cele franceze și poloneze, apelând la culegeri de izvoare documentare otomane în care sunt prezentate documentele schimbate între voievozii români și hani crimeeni sau documentele emise de Înalta Poartă, care priveau țările române sau Hanatul Crimeei și relațiile dintre aceștia. Partea cea mai consistentă este dedicată analizei tributului plătit de Țara Românească și Moldova Hanatului Crimeei, precum și rolului pe care Hanatul îl are în cadrul Imperiului Otoman.

Cea de-a treia parte a tezei, ***Imaginea tătarilor în cronicile românești de la Ștefan cel Mare la Dimitrie Cantemir***, analizează prezența elementului tătar de-a lungul celor patru secole în scrierile de limba română, germană și maghiară, precum și în primele cronici slavone care

priveau țările române. Izvoarele narative sunt analizate în ordine cronologică, pornind de la cronicile moldovene, respectiv de la *Letopisețul de la Putna*, trecând printr-un subcapitol consistent dedicat eruditului principe moldovean Dimitrie Cantemir și operelor acestuia. Relevanța subcapitolului referitor la operele cantemiriene este constituită de informațiile bogate care se regăsesc cu privire la subiectul nostru de interes – tătarii, precum și de echilibrul asigurat de lucrările cantemiriene care dezvoltă semnificativ scrierile cronistice precedente. Ultimul subcapitol al analizei cronistice îi este dedicat principelui pretinsei descendențe tătare pe care Cantemir o folosește ca apanaj în aclimatizarea sa la curtea lui Petru cel Mare. Pentru subcapitolul care tratează această temă genealogică, am apelat la lucrările eruditului domnitor moldav, încercând să extragem acele fragmente care prezintă episoade sau referiri la sângele tătar al cantemireștilor, respectiv la trei dintre lucrările sale, *Istori'a Imperiului Ottomanu, creșterea și scăderea lui, Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor și Istoria ieroglifică*. Pentru elaborarea tezei, am folosit cu precădere izvoarele narative moldovene și muntene, mai precis cele mai relevante pentru perioada analizată. Un subcapitol se concentrează astfel și pe cronicile maghiare și săsești transilvănene din secolele XVII-XVIII, deoarece acestea completează imaginea unitară a tătarilor impregnată în memoria colectivă a locuitorilor țărilor române. Sursa pe care am considerat-o cea mai relevantă este *Cronica Transilvaniei (1608-1665)* scrisă de sighișoreanul Georg Kraus, lucrare ce abundă în evenimente care includ elementul tătar. În completarea sa, am utilizat alți doi cronicari sași, continuatori ai operei lui Kraus, Michael Moses și Johannes Krempeș. Pentru sursele maghiare, le-am ales doar pe cele mai cunoscute sau disponibile în traducere română: Szamosközi István cu *Historiae Rerum Hungaricarum*³ și *Cronica de jale a lui Ioan Szalárdi*⁴.

Deoarece teza urmărește determinarea alterității tătare istorice și deconstrucția elementelor care stau, în mare parte, la baza acestei reprezentări identitare a celuilalt, al patrulea capitol, *Dialectica sinelui în contrast cu celălalt. (De)construcția unei imagini*, am analizat modul în care imaginea și reprezentarea sunt construite și pot fi folosite ca instrumente de imprimare în mentalul colectiv. Astfel, am studiat diferitele modalități de reprezentare a alterității tătare din cronicistica românească analizată, redând succint și tablourile altor elemente

³ Am folosit traducerea parțială care se regăsește în Ioan Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările sale privitoare la români 1566-1608*, Institutul de Arte Grafice "Ardealul", Cluj, 1928.

⁴ În traducerea și cu comentariile lui Liviu Borcea, în Liviu Borcea, *Cronica de jale a lui Ioan Szalárdi. Studiu critic*, Editura Arca, Oradea, 2007, 138 p.

alterogene cum au fost rușii, polonezii sau grecii. Reprezentarea tătară este influențată de trei elemente care accentuează conturarea imaginii negative: surpriza, violența și teama, elemente coroborate cu trei factori majori care au influențat subiectivitatea cronicărească: **elementul religios, elementul etnic** și, nu în ultimul rând, **elementul personal**.

Cel de-al cincilea capitol, *Tătarii Evului Mediu târziu în memoriile și memoria colectivă din Transilvania* este structurat în două părți. Prima parte este destinată scrierilor memorialistice elaborate în relație cu tătarii. Pentru a completa izvoarele narative ale celor patru secole analizate în capitolul al patrulea, am apelat aici la memoriale, canalizându-ne cercetarea exclusiv pe principatul Transilvaniei, mai precis, pe a doua jumătate a secolului al XVII-lea și prima jumătate a celui de-al XVIII-lea. Aceste perioade corespund unuia dintre cele mai cunoscute prizonierate la Bağçesaray, cel al viitorului principe transilvan Ioan Kemény (1 ianuarie 1661-22 ianuarie 1662), care a fost capturat de tătari în urma înfrângerii suferite în expediția transilvăneană de cucerire a coroanei poloneze din 1657 și a petrecut aproape doi ani în capitala crimeeană, până la răscumpărarea sa din 1659. Am folosit așadar scrierile memorialistice de prizonierat ale principelui transilvan Ioan Kemény, din perioada în care acesta se afla în robie la Bağçesaray, între 1657-1659, singurele disponibile în istoriografia românească⁵, precum și romanul document scris de urmașul său Ștefan J. Fay, roman care este, de fapt, o culegere de memorii lăsate de principele transilvan, note în care sunt dezvăluite numeroase aspecte ale vieții de la curtea crimeeană și a tratamentului aplicat robilor nobili.

Limita superioară a fost inspirată de comemorarea fastuoasă din zilele noastre de către locuitorii unui sat transilvănean grav afectat în urma ultimei expediții tătare de amploare pe teritoriul principatului, care a avut loc în 1717, pe fundalul finalului războiului turco-habsburgic din 1716-1718. Astfel, studiului scrierilor memorialistice transilvane li se alătură o anchetă sociologică desfășurată în localitatea Sic [Szék], din județul Cluj, pe un număr de 27 de respondenți. Demersul sociologic urmărește, prin metode specifice, modul în care tătarii au rămas întipăriți în memoria colectivă locală, analizând totodată transformările pe care comunitatea sicană le-a efectuat în rândul elementelor identitare (de exemplu, portul tradițional,

⁵ Ioan Kemény, *Memorii 1607-1662. Scrierea vieții sale*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2002, 331 p.; Ștefan J. Fay, *Cronologia lui Ioan Kemény (Caietele unui roman care nu s-a scris)*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2002, 247 p.

cutumele de ordin religios), pentru identificarea cărora am apelat la instrumentele anchetei sociologice, eminamente interviul și observația directă.

În acest ultim capitol al lucrării noastre, am folosit ca surse de pornire lucrări etnologice care se preocupă de maniera conservării reprezentării tătarilor în mentalul colectiv ardelean, cum este de pildă Gazda József, *Igy tudom, így mondom: a regi falu emlekezete* (1980)⁶. Printre studiile etnologice sau anchetele sociologice cele mai relevante, majoritatea tratează elementul tătar doar ca element minoritar în căutarea unei identități post-surghiun⁷. Am apelat și la monografiile, cea mai recentă în cazul nostru fiind Szabó Márton, *Szék község monográfiája: néprajz és néphagyomány* (2010)⁸. Ca document de bază pentru ancheta orală din cadrul studiului de caz din ultimul capitol, am folosit documentele nedidactice pe care pastorul reformat le folosește ca instrument în desfășurarea slujbei comemorative din 24 august (1717). Lucrarea a fost scrisă de Náday Aina și Sándor László Zoltán, la 1 august 2002, când localitatea își sărbătorea existența milenară. Acestea se bazează pe monografiile și scrierile referitoare la istoria așezării și evenimentul din 1717. Prezența ei se justifică și este chiar relevantă în această lucrare deoarece constituie un instrument de propagare a unor elemente aparținând mecanismelor de manipulare sau influențare a memoriei colective.

Cele două obiective majore ale acestei lucrări sunt: **sistematizarea și analiza imaginii tătarilor și deconstrucția reprezentării tătarilor în cronistica românească**. Fie stabiliți pe teritoriul românesc, fie doar considerați ca parte a Imperiului otoman, tătarii au fost portretizați constant și frecvent de cronicarii români încă din secolul al XV-lea și tot mai amplu până la finele secolului al XVIII-lea.

Domeniile de cercetare aferente acestui proiect includ istoriografia românească (cu un interes special pentru prezentarea evenimentelor istorice legate de tătari în Țările Române) și imagologia istorică (pentru construcția culturală a tătarilor, bazată pe reprezentările istoriografice și literare, și a modului în care acestea influențează mentalitatea colectivă românească). În cadrul

⁶ Gazda József, *Igy tudom, így mondom: a regi falu emlekezete* [Așa știu, așa spun: amintirea vechiului sat., trad. noastră] (1980), 372 p.

⁷ De exemplu, Adriana Cupcea, *Construcția identitară la comunitățile turcă și tătară din Dobrogea, Studii de Atelier*. Cercetarea Minorităților Naționale din România, Nr. 49, Institutul pentru Studiul Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2013.

⁸ Szabó Márton, *Szék község monográfiája: néprajz és néphagyomány* [Monografia comunei Sic: etnografie și obiceiuri populare, trad. noastră], Stúdium, Kolozsvár, 2010, 352 p.;

imagologiei istorice am inclus și celelalte domenii menționate mai sus, sociologie și psihologia socială. În vederea argumentării ideilor prezentate, se va apela pe alocuri și la domenii contigue precum literatură, cu precădere cea populară, folclor, ca de exemplu *Alexândria: istoria marelui împărat Alexandru Macedon, în vremea când era cursul lumii 5250*, toponimie (oiconime, oronime etc.) chiar și onomastică, artă (reprezentări murale, picturi etc.)

În ciuda interacțiunii destul de puternice cu tătarii, istoriografia românească se apleacă în primul rând asupra prezentării raporturilor româno-otomane și a relațiilor cu Înalta Poartă, a strădaniei țărilor române de a-și păstra autonomia și de a respinge structurile administrative otomane, prezentând mereu o antiteză a două civilizații care se confruntă cu forțe inegale, proporțiile confruntării fiind adesea exagerate, de exemplu Macarie compară căderea Belgradului din 1521 și înfrângerea de la Mohács din 1526 cu „trecerea de la lumină la întunecare”⁹. Toate acestea coroborate duc la o atitudine mentală eminent negativă vis-à-vis de elementul musulman.

Lucrarea intitulată *Imaginea tătarilor în cronicistica românească a secolelor XV-XVIII* își propune prezentarea modului în care percepția generală față de tătari este oscilantă în funcție de relațiile principatelor române cu Poarta Otomană și diferitele structuri administrative ale tătarilor, de la Hoarda de Aur până la Hanatul Crimeei în diferite perioade istorice, considerând prioritățile diferitelor momente politice, subiectivitatea cronicarilor, precum și alinierea la contextul european. Perioada stabilită pentru această sinteză este de la începutul secolului al XV-lea până la Iluminism, deoarece cuprinde un larg tablou al imaginii Imperiului Otoman de la înflorire la declin și, totodată, oferă o mai bogată perioadă evenimentială a teritoriilor aferente lui. Astfel, pot fi observate înfățișări diferite ale tătarului ca aliat al turcului și domnitorilor din țările române sau supus insubordonat, respectiv vecin zurbagiu. Primele cronici românești ale secolului al XV-lea înregistrează cu precădere ascensiunea Imperiului Otoman, marcată de impactul pe care căderea Constantinopolului îl are în întreaga Europă. Turcii sunt tot mai des menționați în cronicile române, deoarece împovărarea cu tributul interpretat ca o modalitate de cumpărare a păcii¹⁰, dorința de a păstra independența statală și evitarea transformării țării în pașalâc, ceea ce determină o necesitate de a încerca să se păstreze raporturi speciale cu Poarta Otomană, iar

⁹*Cronica lui Macarie*, în *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P.P.Panaitescu, Edit. Academiei Române, București, 1959, p. 230;

¹⁰ Tasin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Ovidius University Press, Constanța, pp. 30-50.

pentru aceasta era necesară o cât mai bună înțelegere a acestor „limbi necredincioase”¹¹. Tătarii vin ca elemente atroce care întăresc poziția supusă și temătoare a țărilor române în fața creșterii otomane. Dacă în secolul al XV-lea juxtapunerea era între musulmani și ortodoxism, în secolul următor, sunt opuse conceptual lumea musulmană simbolizată de Imperiul Otoman și lumea creștină reprezentată de Imperiul Habsburgic, de regatul nobiliar polon, iar mai apoi de creștinismul de rit bizantin al rușilor. Țărilor Române li se impun controale tot mai severe, otomanii temându-se de ralierea acestora la solidaritatea lumii creștine. Imaginea Imperiului Otoman se transformă din spaimă în fatalitate, cotropitorii fiind considerați o pedeapsă divină pentru creștini. În înăbușirea dorinței de ripostă, tătarii continuă să aibă imaginea de element de retaliere al Imperiului Otoman.

Cei trei cronicari moldoveni Macarie, Eftimie și Azarie, trăind mereu sub amenințarea otomană și puternic animați de un sentiment creștin antiotoman, sunt reprezentativi pentru reușita de a fixa o imagine terifiantă și extrem de critică a asupritorilor, accentuând trăsăturile negative ale acestora, cum ar fi cupiditatea demnitarilor otomani și inegalitatea de forțe în luptă cu mercenarii tătari. Compătimitind soarta Moldovei în această conjunctură, pornind de la Macarie și până la Azarie, se poate remarca o resemnare dobândită gradual, care se datorează unei interpretări a cucerii otomane ca o urgie. Secolul al XVII-lea continuă în prima jumătate atitudinea pesimistă a secolului precedent în fața acestei puteri aparent invincibile. Deși înfrângerea otomană de către habsburgi din 1683 marchează primele semne ale declinului, cronicistica română continuă să înregistreze forța acestuia, secondată de o atitudine de respingere a stăpânirii cu precădere din considerente religioase.

O privire de ansamblu asupra acestei lucrări, poate revela încercarea de a surprinde modul în care tătarii, cu precădere cei crimeeni au fost portretizați în izvoarele narrative cele mai importante ale secolelor XV-XVIII. Am încercat să demonstrăm că această imagine de ansamblu a elementului tătar este una pe alocuri voit conturată sau influențată. Nu susținem că această imagine nu ar fi fost în mare procent reală, dimpotrivă, sursele studiate demonstrează o coerență clară. Atât cronicile muntene, cât și cele moldovenești sau ardelene prezintă, de multe ori redundant, aceleași atribute întunecate alăturate tătarilor.

¹¹ *Letopisețul anonim*, în *Cronicile Slavo-Romane din sec. XV-XVI* publicate de Ioan Bogdan, 1959, p. 230.

Elementele etnic, religios și personal identificate în capitolul al treilea nu sunt complet transformatoare în ceea ce privește imaginea tătarilor. Aceștia nu pot fi scuzați de faptele abominabile înregistrate în scrierile medievale. Într-adevăr notorietatea lor este una câștigată în urma propriilor acțiuni care urmăreau o reacție de spaimă, cel mult admirație sau invidie, la oponenții lor. În contextul unei ere în care oricare parte aflată în război recurgea la aceleași tactici violente și abominabile, virulența împotriva tătarilor ar trebui să scadă. Ceea ce subliniază aceste elemente este faptul că portretele tătare prezentate aici au fost voit nuanțate sau conturate aldin de elitele epocii, formând o amprență probabil imposibil de șters din memoria colectivă universală. Ne rămâne doar să sondăm mai adânc în această construcție imagologică istorică pentru a elucida măsura în care respingerea alterității tătare este fondată.

Primele mențiuni tătare, desigur pe câmpul de luptă, prezente în cronicile moldovenești ale secolului al XVI-lea, indică teama reiterării unui nou atac precum cel din secolul al XIII-lea. Chiar și la sfârșitul Evului Mediu, în secolul al XVIII-lea, când societatea est-europeană se îndrepta spre modernitate, cel mai erudit dintre români afișează o atitudine de respingere a alterității, în acest caz superioare. Într-o notă de subsol a ediției citate a *Istoriei ieroglifice*, Ion Verdeș și P.P. Panaitescu relevă faptul că, asemenea altor contemporani, Dimitrie Cantemir considera că orice lucru nou dădea loc posibilităților de exploatare a statului de către otomani, pentru o adâncirea suzeranității lor¹². Hiperbolizarea este fundamentul acestor imagini care trec cu greutate peste imaginarul preluat din antichitate și amplificat în Evul Mediu dominat de superstițiile religioase.

Ceea ce nu oferă cronistica românească studiată este o imagine a tătarilor care au fost asimilați de țările române, cu atât mai puțin în Transilvania, principat mereu mai ferit de vârtoarea interacțiunii cu elementele musulmane. În privința Moldovei și Țării Românești există documente emise de cancelariile otomane și ale principatelor române care fac distincția între tătarii invadatori și tătarii stabiliți aici care au trăit și lucrat în comunitate cu alte nații, o categorie specifică sprijinită și de documentele otomane care favorizează tătarii integrați. În Transilvania veacului al XVII-lea, însă, ei sunt doar o altă rasă, o religie distinctă, o nație diferită, vecinii mereu mânați de interes, în fond invadatorii.

¹² Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ediție îngrijită de Ion Verdeș și P.P. Panaitescu, Editura Minerva, București, 1978, vol. I, p 40.

Țările române, deși supuse Porții au cultivat constant relațiile cu polonezii, maghiarii și mai târziu habsburgii. În funcție de circumstanțe, s-au format așadar alianțe care nu permiteau poziții vehemente în legătură cu o națiune sau alta. Mai mult, principatele par să se fi obișnuit până la finele secolului al XVIII-lea cu rolul asumat de Hanat ca reprezentant al Imperiului Otoman în Europa, în ciuda răzvrătirilor temporare de a plăti birul sau darurile solicitate de hani.

Istoriografia română înregistrează puține lucrări care să aducă la lumină calitățile și aptitudinile tătarilor. Nicolae Iorga, de pildă, narează un exemplu despre invaziile incipiente în urma cărora „o parte din români rămăseseră sub tătari, de la cari au învățat meșteșugul luptei cu arcele și de-a călare și un sistem de vămi care a rămas până la sfârșitul vieții noastre medievale”¹³. Și la cronicarii moldoveni și munteni întâlnim obiectivitate în a le recunoaște meritele și abilitățile. Însă de cele mai multe ori, afirmarea acestora se face involuntar, cronicarii neprezentând în mod conștient talentele poporului tătar. Acestea pot fi doar subînțelese din variate episoade în care apar ca vânători mai iuți și mai rapizi decât românii sau chiar otomanii.

Putem observa totodată că din această interacțiune inevitabilă, vor rezulta influențe clare reciproce. Astfel, românii dobrogeni preiau obiceiuri musulmane și viceversa, după cum găsim redat la Cantemir obiceiul sărbătorii Sfântului Foca preluat și de musulmanii din Dobrogea¹⁴. Sau, cum remarcă P.P. Panaitescu legat de disputata colaborare din secolul al XIV-lea a lui Basarab I (1319–1352) cu tătarii, faptul că în cursul unei bătălii dintre bizantini și bulgari la auzul trâmbiței tătărești din tabăra adversă, împăratul bizantin a crezut că ar fi o manevră tactică a românilor de peste Dunăre, care se folosesc de aceleași arme ca tătarii, majoritatea buni arcași. „Rezultă din această interesantă povestire că, de la depărtare, românii lui Basarab, călări probabil, puteau fi confundăți cu tătarii și că adoptaseră armele lor de luptă, în special arcul și pavăza tătărească”¹⁵. Încă nu s-a ajuns la o concluzie consensuală în istoriografia românească, legat de această colaborare.

¹³ N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, Ediție îngrijită de Șerban Papacostea, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 45.

¹⁴ D. Cantemir, *Istori'a Imperiului Ottomanu, crescerea și scăderea lui*, Edițiunea Societății Academice Romane, București, 1876, p. 310 și D. Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, col. *Opere complete*, vol. VIII, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1987, p. 244:

¹⁵ P. P. Panaitescu, „Mircea l'Ancien et les Tartares”, în *RHSEE*, vol. XIX, nr. 2, 1942, p. 439.

Pentru a rezuma imaginea pe care cronistica medievală românească o înregistrează și diseminează legat de elementul tătar, precum și relațiile tătare cu românii și chiar cu alte popoare, fie ele și suzerane tătarilor, printr-o metaforă pe care o găsim la Cantemir. În cadrul interpretărilor folclorice și etimologice pe care acesta le face, întâlnim exemplul unui corb care este epitomul relațiilor interetnice, chiar și în toleranta regiune dobrogeană, corb pe care turcii și tătarii îl numesc *ghiudgighin* („deținătorul puterii” deoarece *ghiudgi* însemna „putere” în turcă și *ghin* „posesor” în persană, conform traducerii oferite de Cantemir). Penele din coada acestei păsări erau folosite pentru a confecționa cele mai fine și iuți săgeți. Credița populară, însă, era că dacă o astfel de pană se afla în tolbă cu alte săgeți, le mânca și le despuia până la lemn¹⁶, comparația simbolizând probabil jugul otoman și oprimarea tătară.

Cu modestie, considerăm că această lucrare deschide o poartă înspre cercetarea elementului tătar din punct de vedere mai puțin istoric date fiind lucrările de referință pomenite mai sus, însă din perspectivă imagologică și sociologică, aliniindu-se cercetărilor de până acum ale altor minorități precum evreii, sașii sau maghiarii. După cum credem că am reușit să dovedim, elementul tătar este unul singular, care poate și chiar trebuie considerat separat de cel otoman în ciuda filoanelor de factură etnică, religioasă și militară atât de similare. Investigația imagologică se poate extinde și la alte domenii precum arta sau educația doar ca minoritate în căutarea unei identități. Un următor pas al acestei direcții de cercetare poate fi investigația istorică a modului în care sunt reprezentați tătarii în literatură și folclor, studiați independent de elementul otoman.

Menționăm că această lucrare, care reprezintă doar un pas timid de început în cercetarea alterității tătare în mentalul românesc, nu ar fi fost posibilă fără acceptul, încurajarea și observațiile critice ale domnului Prof. Dr. Tasin Gemil, coordonatorul acestei strădanii științifice, fără îndrumarea comisiei alcătuite din Acad. Prof. Dr. Ioan-Aurel Pop, Conf. Dr. Ovidiu Ghitta și, în particular a domnului Prof. Dr. Călin Felezeu, pionier al istoriografiei române despre alteritatea musulmană otomană. Gratitudinea noastră se îndreaptă și spre domni Conf. Dr. Ioan-Marius Bucur, Prof. Dr. Jean-Louis Bacqué-Grammont, Dr. Ștefan Lemny, Dr. Dan-Ioan Mureșan, Dr. Emanuel Antoche și Dr. Güneş Işıksel ale căror cursuri și/sau sugestii au ajutat la conturarea și aprofundarea acestei cercetări. Nu în ultimul rând, cuvintele de mulțumire le sunt

¹⁶ D. Cantemir, *Istori'a Imperiului Ottomanu, crescerea și scăderea lui*, Edițiunea Societății Academice Romane, București, 1876, p. 506.

adresate domnilor Pastor Sallai Márton și Dr. Szabo Márton, precum și doamnei Ana Agoston de la Primăria Comunei Sic, pentru deschiderea și sprijinul acordat în realizarea studiului de caz despre imaginea tătarilor în mentalul sican contemporan.

CUVINTE-CHEIE: tătari, imagine și reprezentare, deconstrucție imagologică, cronică românească, țările române și Hanatul Crimeei, secolele XV-XVIII, mental colectiv trasilvănean.